

Venzhynovych Nataliya, Chavarha Anna. Concept *FIRE* and *WATER* in Phraseology of the Ukrainian Language. The article focuses on the analysis of the phrasemic constituent of archtypical concepts *FIRE* and *WATER* which so far has not become a subjects-matter of a special study in Ukrainian linguoconceptology. A solid corpus of the material under investigation has been extracted from «The Dictionary of the Ukrainian Language» in 11 volumes, phraseologisms with structural components *fire* and *water* have been singled out within appropriate thematic (functional) groups, their origin has been ascertained. The analysis proceeds from the assumption that concept is practically an inexhaustible complex of culturally motivated ideas about a thing, phenomenon or an indication in a certain language community. A set of concepts in it leads to the formation of a world model. On account of the results obtained the limits of the phrasemic constituent of concept *FIRE* and *WATER* have been outlined in Modern Ukrainian literary language. The prospective of further scholarly studies is in the concepts *AIR* and *EARTH* that will enable characterization how Ukrainians perceive all four primary elements by means of phraseological units and form corresponding linguoconceptual models.

Key words: archtypical concept, phraseme, fire, water, language world model.

УДК 81'221:316.454.52

Олександра Гандзюк

ВІЗУАЛЬНИЙ КОНТАКТ ЯК НЕВЕРБАЛЬНИЙ ЗАСІБ СПІЛКУВАННЯ

Стаття стосується проблеми невербальної комунікації. Невербальні знаки можуть регулювати людські стосунки. Тут проаналізований такий засіб невербального спілкування, як візуальний контакт. Цей засіб має важливе значення в комунікативному процесі. Розрізняють діловий, світський та інтимний погляд. Їхня диференціація залежить від локалізації напрямку на співрозмовника. Візуальний контакт має різні комунікативні значення. Він ілюструє різні семантичні і прагматичні смисли. Серед них готовність до комунікації; пригнічення волі або впливу на іншого; бажання налагодити контакт й отримати інформацію; необхідність передати певну інформацію, бажання контактувати. Дуже часто цей невербальний знак вказує на близькість людей. Він демонструє також статусні стосунки. Візуальний контакт має різні позитивні і негативні значення. Це залежить від комунікативної ситуації. У статті названі прізвища дослідників, які вивчають проблему невербального спілкування.

Ключові слова: комунікація, невербальне спілкування, засоби невербального спілкування, візуальний контакт, види візуального контакту.

Постановка наукової проблеми та її значення. Невербальна комунікативна поведінка – сукупність норм і традицій, що регламентують вимоги до організації ситуації спілкування, зокрема до фізичних дій, контактів співрозмовників, дистанції та влаштування простору спілкування, невербальних засобів демонстрації ставлення до співрозмовника, міміки, жестів, поз, що супроводжують та уможливають спілкування [3, с. 200].

Важливу роль в обміні прагматичними смислами відіграють очі. Контакт очима може бути виразником різних семантико-прагматичних виявів: «готовності до комунікації; пригнічення волі або впливу на іншого; бажання налагодити контакт і отримати інформацію; необхідність передати певну інформацію, натякнути на неї іншим тощо» [2, с. 206].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблема невербального спілкування знайшла свій вияв у підручниках і посібниках Ф. С. Бацевича [1; 2], Є. А. Подольської [3], В. Д. Лихвар [3], К. А. Іванової [3], С. В. Шевчук [4], І. В. Клименко [4], О. В. Яшенкової [5]. Але на сьогодні немає ґрунтовного дослідження візуального контакту, як засобу спілкування. Тому тема нашого дослідження актуальна.

Мета статті полягає у висвітленні проблеми візуального контакту як засобу невербального спілкування. **Завдання** роботи: 1) виявити приклади візуального контакту засобами української мови; 2) схарактеризувати семантику візуального контакту.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Візуальний контакт належить до засобів кінетики. Погляд відіграє важливу роль у комунікативному процесі. Прийнято розрізняти діловий, світський та інтимний погляди. Такий поділ зумовлений локалізованою спрямованістю на співрозмовника [4, с. 159].

Погляд може мати нейтральний вияв. Він може не виражати жодних емоцій: – *Дозволите?* – **поглянула** вона на професора (Ю. Смолич); *Ріхард Грюнвальд* **дивися** на дружину, на товаришів, на їхні похмури, виснажені обличчя і думав про свою організацію, про нові методи роботи тепер, коли до Німеччини прийшли американці (В. Собко); *Головний начальник зупинився, налив з графина води й, запиваючи водою початок своєї цікавої промови, дивився на управділа, що викинув у кошика олівець на півтора приблизно ще не списаного вершка* (М. Хвильовий).

За допомогою погляду можна передати різну гаму почуттів: благо-
гання: **Благальний погляд** зупинивши на мені, він ледве стримував
потік слів із своєї хриплої горлянки (Ю. Яновський); вдячність: – Ні,
не погоджуюсь! – раптом рішуче ще раз сказав Іван Іванович і, тут
же підбадьорений **вдячним поглядом** дружини, додав: – Я навіть
скажу вам по секрету, що з самого початку мало довіряв цій ідеї
(М. Хвильовий); веселість: Він окидає всіх **веселим поглядом**, і кож-
ному з депутатів здається, ніби заглянув він йому не просто в душу,
узнав усе найпотаємніше, підбадьорив такою надійною і вчасною по-
смішкою (В. Собко); виклик: Не то з **викликом подивився** на Кон-
дратюка (Ю. Бедзик); винуватість: Трохи **винуваті очі** втуплювалися
в землю і голос зривався на хрип... (Ю. Бедзик); ворожість: А тепер
рудий юдей чомусь надзвичайно **вороже глянув** на левіта й буркнув...
(Г. Хоткевич); враженість: **Старий подивився** на нього **вражено**
(В. Шевчук); глузування: Климів очі звузилися, і в них **прохопилися**
іскорки глузду (Ю. Бедзик); гнів: **Старший асистент викотив роз-**
гнівані очі на непоштового молодого інтерна, але той уже одвер-
нувся до доктора Івановського (Ю. Смолич); доброту: Великі, **добрі й**
теплі очі привітали його, і він раптом почав пригадувати, що десь їх
бачив (В. Шевчук); докір: Потім раптово зупинився і **глянув** на
Кондратюка з неприхованим **докором** (Ю. Бедзик); жаль: Настуня з
жалем подивилася на місто й будівлю, де пережила стільки нових
для неї думок, мрій, почувань (О. Назарук); загадковість: Він їй не
відповів, хоч **очі** його в цю мить **стали промовистими і загадковими**,
наче щось згадали (Ю. Бедзик); задумливість: Завжди мовчазний і
задумливий, він і тепер більше мовчав і більше **дивився** собі під ноги
своїми сірими **задуманими очима** (М. Хвильовий); захоплення: Га-
почка і сам незчувся, як теж став плескати, його захопив, полонив,
поглинув завихрений ритм, він уже однаково **захоплено дивився** на
дівчину та ад'ютанта... (А. Дімаров); зацікавленість: Поруч нього
стояла Марта, давня знайома Грюнвальда, і **зацікавлено спостері-**
гала загальне замішання (В. Собко); здивування: **Вурстові мало очі**
на лоба не полізли від здивування (В. Собко); злість: Стару начеб
ущипнув хтось, вона **недобрим оком глянула** на пащекуватого під-
літка (С. Пушик); зухвалість: Але вже **не світилися його очі зухва-**
лістю, присмиріла в них парубоцька відчайдушність (Григорій Тютю-
нник); іронічність: – Товаришка Леся, мабуть, і не думає мовчати! –
заперечив ревізор і знову **іронічно подивився** на Бродського (М. Хви-

льовий); лагідність: *Помічала онуку серед двору, й поступово лагіднів та осмислювався її погляд*, була Галя в ясно-синьому платті, а коли оберталася до старої, світила усмішкою: *молоде її обличчя сяяло* (В. Шевчук); лукавство: *Тайвах весело сміється й лукаво поглядає на мене й на Сева* (Ю. Яновський); насмішкуватість: *Уявіть собі юнака – невисоко і стрункого, з сірими очима та енергійним ротом, погляд насмішкуватий і впертий, руки, що люблять парус і гвинтівку, а іноді полишають те й інше для любовного вірша* (Ю. Яновський); настороженість: *Володимир побачив його малі сині очі, і хоч вони дивилися насторожено, йому стало погідно від тих очей, бо цей колір невідступно супроводжував його сьогодні* (В. Шевчук); натяк: *У вузеньких очицях голомозого зав'юнилися гадючки непевного натяку* (Ю. Бедзик); ніжність: *Врешті, випроставшись, глянула на Кондратюка дитинно-щирим і ніжним поглядом, і тому її погляді знову змигнула вина* (Ю. Бедзик); ніяковість: *Мамині очі блукають ніяково по предметах понад моєю головою* (І. Вільде); нудьгу: *Він з нудьгою поглядає на горішню лампу, доки ми догадалися її погасити* (Ю. Яновський); переляк: *Олександра злякано кинула поглядом у куток* (В. Шевчук); пильність: *Та око жінки бачить крізь одягу* (Ю. Яновський); підозру: *Швидко почимчикувала, аж біля порога оглянулася підозріло* (С. Пушик); прохання: *Просили його очі, його долоні, його голова* (С. Пушик); розгубленість: *Іван Іванович подивився на дружину розгубленими очима передав документ* (М. Хвильовий); розум: *...Стоїть на містку хлопчик з батьком, дивиться на мене розумними очима* (С. Пушик); сердитість: *І так шмагонула сердитим поглядом суперницю, що та аж залякла* (Ю. Бедзик); сміливість: *Він бадьорим і сміливим поглядом дивиться в рупор* (М. Хвильовий); смуток: *Чим довше він їхав, тим менше лишалося зупинок, тим похмуріше, не затишніше ставало на душі, тим більша засмута огортала сірі, великі і терплячі очі Панаса Юхимовича* (А. Дімаров); співчуття: *– Да-ле-ко! Треба на Чорній ночувати, – співчутливо подивився мені в вічі розумними синіми очима* (С. Пушик); спокій: *Спокійно дивився він на плач і зойки людей, наче говорить сам собі: що таке сльози й ридання, й навіть саме життя людей перед великою ціллю, до якої я веду це стадо?* (Г. Хоткевич); страх: *Але від страху дивилася на нього зовсім інша жінка* (В. Шевчук); суворість: *Вона вирвалася і суворо глянула на Тимка* (Григорій Тютюнник); таємничість: *У ковалевих очах змигнуло щось схоже на таємничий*

вираз (Ю. Бедзик); **тривога**: *Олена сплеснула руками, очі зайнялися тривогою* (Григорій Тютюнник); **уважність**: *Тілден уважно дивився, яке враження справила на Вурста його пропозиція* (В. Собко); **хитрість**: *Це говорилося дитиною при закладеному в рот пальчику і хитрому поблискуванні очей* (Григорій Тютюнник); **цікавість**: – *З далекої, – обізвався Володимир і відійшов до вікна, бо та висока й худа з неймовірною цікавістю задивилася на нього* (В. Шевчук); **щастя**: *У дружини були щасливі очі* (Л. Костенко).

За допомогою погляду можна відтворити цілу гаму почуттів. Візуальний контакт дозволяє одночасно передати кілька емоцій: *Вияви різних емоцій: Дивився на обличчя німця, на його очі, в яких мінився вираз зацікавлення, жадоби і страху, і думав, що саме цей чоловік буде найпридатнішим для виконання його намірів* (В. Собко); *А Донин чоловік з гордістю і гіркотою позирав на обох (він не вмів танцювати)* (С. Пушик); *Гунав молот, кришилися жорна, червоно спалахували тугою і злістю дядькові очі* (Ю. Бедзик).

Специфіка погляду має залежність від психічного і фізичного стану: *Дивилася морочно, як плететься над рікою сіра пелена смерку, і не бачила, здається, ні смерку того, ні річки* (В. Шевчук); *Очі їх каламутніли, а дорога, якою вони йшли, блакитніла, і перед кожною мимовільно зацвітали палкі волошкові очі* (В. Шевчук); *І з дико поширеними очима стояв Авірон у кутку шатра, мов ударений чим тяжким в голову, і шкода було на нього дивитися* (Г. Хоткевич).

Візуальний контакт може залежати від певної ситуації: *Він розплющився і вона зрозуміла, за що любить цього не зовсім збагненого чоловіка: очі його були зовсім такі, які бачила у першокласників, коли вперше сідали вони за парти і вперше засвідчували погляд до вчительки, яка переступала класний поріг* (В. Шевчук); *Тоді товаришка Галакта дивиться матернім поглядом на дівчурі і каже ніжним соцьвихівським голосом* (М. Хвильовий).

Погляд може мати різну тривалість у часі: довгий: *Галя розправилася біля балії, відчуваючи, як солодко ние в неї спина, і задивилася туди, де звивалася в глибокій долині річка* (В. Шевчук); *Пила воду маленькими ковтками, раз у раз прикладаючи кварту до рота, й дивилася невідривно в далечінь, начебто бачила там тіні осені* (В. Шевчук); *Щось лякало Галю увесь ранок і збуджувало, і ось стоїть вона і здивовано стежить за тим чудним верхолазом* (В. Шевчук); *Вдивлявся у неї, як мандрівник у незнайомій хащі, і вона хоч-не-хоч*

накидала на обличчя буденну маску (В. Шевчук); *Широкоплечий хлопець із зачесаним набік чубом і з плямкою біля вусиків під носом дивися на неї й дивився* (В. Шевчук); *Тим часом старий батько, переступивши поріг, сів до сина за стіл, замовк хмурно, вступився поглядом у натруджені свої руки* (Ю. Бедзик); *Я ходила за ним, стерегла його погляд, виходити сподівалася, впадала в розпач і раптом помітила, що всі рушили* (Ю. Яновський); *Галя зазирнула на стару, і темний острах спалахнув у її серці: побачила в її очах непроглядну темінь і відчула подих чорненого вітру...* (В. Шевчук); *Іван зиркнув на полонинську красуню і запитав...* (С. Пушик); *Пошукав очима, де б сісти* (Ю. Бедзик).

Погляд виявляє залежність від статі, віку: *Тож дивилася дівчина на нього тільки по-дівочому* – повернулася у бік, але відчувала і волошкові очі, і тугу його (В. Шевчук); – *Правда, співає?* – спитала, і при цьому *очі її не по-старечому весело поблискували* (Р. Федорів); *І побігла молодими очима по безмежній живій поверхні моря – з розкішню, в якій містилося почування, що відкрила щось зовсім нове* (О. Назарук).

Візуальний контакт часто наділений певною експресією: *Знову винуватцем була її туга, її трохи кирпатенький ніс, і погляд палаючих, синіх очей* (В. Шевчук); *Але вони були такі сині, цвіли, як дві волошки, і їй невідь чого запаморочливо стислося серце* (В. Шевчук); *Маріїні очі блищали, як у маленької білочки, що тримає в лапочках волоський горіх і боїться, аби хтось її не сполохав* (С. Пушик); – *Дідусю, вуйна Марія йде!* – скрикнула дідова онучка, і голова старого метнулася до вікна, *очі спалахнули, і нам більше нічого не треба було пояснювати* (С. Пушик); *А в очах аж хлюпало літо* (С. Пушик); *Але Гірняк так їв вантажника очима, що хлопцеві стало не по собі й він оглянувся, але нічого не зрозумів* (С. Пушик); *На дні його очей палахкотіли дві свічки, розуміючи, що ненадовго залишиться їм світла, коли будуть отак палахкотіти* (С. Пушик); *Федорова пропекла її очима* (Ю. Бедзик).

Взаємний погляд теж має певний емоційний і змістовий потенціал: *Ми з Іваном перезирнулися, бо Іван, очевидно, подумав те саме, що і я* (С. Пушик); *На мить вони зустрілися очима – стара й молода: молода світилася чаром і спокоєм, стара позеленіла* (В. Шевчук); – *Можє бути, – переморгуються легені* (С. Пушик); *Всю дорогу ми дивилися в вічі одне одному майже безперестанку* (Ю. Яновський).

Зміна напрямку погляду має певне значення для подальшої поведінки особи: *Ганька поводила очима по його обличчю, по руках, по обрубкові ноги, подивилася на свої руки, ноги, підійшла ближче до співака, жменя її розтулилася, й важкий, дзвінкий метал, якого назбирала щойно в їдальні, струмом посипався в кашкет лірника...* (С. Пушик); *Малий не розумів. Дивився то на мене, то на діда* (С. Пушик); *Вона злякалася і здригнулася, шукаючи моїх очей і допитливо глянувши в них* (Ю. Яновський); *Корольов провів поглядом по великому натовпу німців, побачив багато очей, спрямованих безпосередньо на нього, помітив у зіницях чекання та тривогу, і, наважившись, спокійно наблизився до генерала, й висловив свою вимогу виконати гімн* (В. Собко); *Корольов ледве помітно скосив око на генерала Гроулі, чекаючи, коли пролунають перші звуки радянського гімну* (В. Собко); *Далі він перевів погляд на Якоба Зонне, потім на інших товаришів і відзначив про себе єдину рису, яка об'єднала всіх людей, зібраних у цій кімнаті, – у всіх в очах горів напружений вогонь чекання* (В. Собко).

Очима можна виконати певну дію: *Так і попросився з Мартою самими очима* (Ю. Бедзик); *Але він тільки рухами очей і рук, а не криком давав вислів своїм почуванням, щоб голосним криком не злякати малого принца з крові падишаха* (О. Назарук); *Змішаний, запитує її очима: в чому справа?* (І. Вільде); – *Чи я щось сказала? – запитливо повела по всіх очима Слава. – Я думаю...* (І. Вільде); *Син мені свиснув, як на Канарах, і показав очима на маму* (Л. Костенко). – *Двадцять шість штук, – озирнувся назад і праворуч, поглядом вказуючи на ніші, видовбані в сірому суглинку, де причаїлися важкі ручні гранати, зв'язані дротом по п'ять штук, чотири ручки вперед, одна назад* (В. Собко).

Погляд дозволяє виразити, як один співрозмовник сприймає іншого: *Сідала вона радше до мене й оглядала мене як грушу на дереві* (Ю. Яновський); *Коли наступив відплив крові, запримітила, що господар кімнати оглядає її зовсім такими очима, як її батько коня, який йому сподобався* (О. Назарук).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Візуальний контакт має різні комунікативні значення. Він ілюструє семантичні та прагматичні смисли. Візуальний контакт має різні позитивні і негативні значення. Це залежить від комунікативної ситуації. Дослідження питання невербальної комунікації варто продовжити, вивчаючи інші невербальні знаки.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 304 с.
3. Подольська Є. А. Культурологія : [навч. посіб.] / Є. А. Подольська, В. Д. Лихвар, К. А. Іванова. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 288 с.
4. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : [підручник]. – 3-тє вид. випр. і допов. / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – К. : Алерта, 2012. – 696 с.
5. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : [навч. посіб.] / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

References

1. Batsevych F. S. Osnovy komunikatyvnoi lingvistyky : [pidruchnyk] / F. S. Batsevych. – K. : VTs «Akademiiia», 2004. – 344 s.
2. Batsevych F. S. Vstup do lingvistychnoi pragmatyky : [pidruchnyk] / F. S. Batsevych. – K. : VTs «Akademiiia», 2011. – 304 s.
3. Podolska Ye. A. Kulturologia : [navch. posib.] / Ye. A. Podolska, V. D. Lykhvar, K. A. Ivanov. – K. : Tsentr navchalnoi literatury, 2003. – 288 s.
4. Shevchuk S. V. Ukrainska mova za profisiinym spiamuvanniam : [pidruchnyk]. – vyd. 3 vypr. i dop. / S. V. Shevchuk, I. V. Klymenko. – K. : Alerta, 2012. – 696 s.
5. Yashenkova O. V. Osnovy teorii movnoi komunikatsii : [navch. posib.] / O. V. Yashenkova. – K. : VTs «Akademia», 2010. – 312 s.

Гандзюк Александра. Визуальный контакт как невербальное средство общения. В статье говорится о проблеме невербального общения. Невербальные знаки могут регулировать человеческие отношения. Тут проанализировано такое средство, как визуальный контакт. Это средство имеет большое значение в коммуникативном процессе. Различают деловой, светский и интимный взгляды. Их дифференциация зависит от локализации направления на собеседника. Визуальный контакт имеет различные коммуникативные значения. Он иллюстрирует различные семантические и прагматические смыслы. Среди них готовность к коммуникации, угнетение свободы или влияние на собеседника, желание наладить контакт и получить информацию, необходимость передать определенную информацию, желание контактировать. Очень часто этот невербальный знак показывает близость людей. Он также демонстрирует статусные отношения. Визуальный контакт имеет различные позитивные и негативные значения. Это зависит от ситуации коммуникации. В статье названы имена ученых, исследующих эту проблему слова.

Ключевые слова: коммуникация, невербальное общение, средства невербального общения, визуальный контакт, виды визуального контакта.

Handziuk Oleksandra. Visual Contact in the Non-Verbal Communication. The article considers the problem of the non-verbal communication. Non-verbal signs can regulate the human relations. There has been analyzed the visual contact. The

visual contact is very important in the communication. The business, social and intimate views distinguished. This aspect determines the localization of the focus on collocutor. The visual contact shows the different communicative meaning. The visual contact allows illustrate the different semantic and pragmatic expressions. Among them are the readings for communications, suppression of liberty, impact on somebody, desire to contact, the dissemination of the information- Very often this non-verbal things show the proximity of the persons. Visual contact demonstrates the status relationship too. The visual contact has different positive and negative meanings. It depends on the situation of the communication. The names of the scientist involved in this research are given in this article.

Key words: communication, non-verbal communication, means of the non-verbal communication, visual contact, types of the visual contact.

УДК 811.161.2'373+821.161.2-1.08

Ніна Данилюк

СЛОВНИК МОВИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА НОВЕ ВИДАННЯ ЇЇ ТВОРІВ

У статті йдеться про укладання словника мови Лесі Українки та нове повне видання її творів. Здійснено стислий огляд видань творів письменниці та словників, підготовлених на їхній базі у ХХ–ХХІ ст. Звернуто увагу на назрілу потребу підготовки нового академічного видання й використання в ньому текстів прижиттєвих творів, не препарованих радянською цензурою, а також архівних матеріалів. Розглянуто стан і перспективи укладання словника поезії Лесі Українки на комп'ютерній основі в контексті української авторської лексикографії ХХ ст. Описано специфіку реєстрових слів і структуру словникової статті в «Словнику мови Лесі Українки (на матеріалі збірки «На крилах пісень»)» (частина 1 – загальні назви з початковими літерами А–М) (Луцьк, 2012), підготовленому працівниками лабораторії комп'ютерної лінгвістики інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка й викладачами інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Ключові слова: авторська лексикографія, словник Лесі Українки, словник мови Лесі Українки, повне видання творів, структура словникової статті, реєстрове слово.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мовотворчість Лесі Українки була в полі зору низки вчених ХХ–ХХІ ст., зокрема